

ks. Marcin Malarecki

## ***Duchowość i egzystencjalność w kształtowaniu młodzieży – aspekt psychologiczny***

### ***Spirituality and existence in shaping of the youth – psychological aspect***

#### **Summary**

Currently, young people struggle with an identity crisis, they are often confused by the reality that surrounds them and are unable to find their place in it. This article addresses the problem of the crisis of contemporary adolescents, with particular emphasis on the religious crisis. The religious crisis, like other crises, can affect a person regardless of the dimension of his/her existence. Thus, the functions of existential and religious crisis in personality development are discussed. The reality of the crisis of young people during adolescence is presented within psychological knowledge. It was also indicated that metanoia – spiritual conversion is a way to stave off and overcome the crisis.

**Key words:** identity crisis, religious crisis, adolescents, existence, personality development

W życiu człowieka kryzys może pojawić się praktycznie na każdym etapie jego trwania. Może mieć różne podłoże. Najczęściej kryzys, brak sensu wiąże się z brakiem spełnienia, poczuciem wewnętrznej pustki, niewyrażeniem zgody na narzucone normy, obowiązki czy oczekiwania. Jednym z podstawowych ludzkich pragnień jest bycie wolnym, niezależnym. Bycie istotą autonomiczną, odrębną, mającą pełne prawo i swobodę do realizowania siebie zapewnia egzystencję w poczuciu spełnienia i zaspokojenia, w przeciwnym razie może pojawić się emocjonalne rozstrojenie skutkujące poczuciem braku zasadności jakichkolwiek działań. Należy jednak pamiętać, że wszelkie działania powinny być podyktowane nie tylko troską o siebie, ale też uwzględniać wszelkie nakazy, zakazy i normy wynikające z moralności.

#### **1. Brak sensu a frustracja egzystencjalna – kryzys egzystencjalny**

Człowiek w pewnym momencie zaczął uzurpować sobie prawo do decydowania o tym kto i w jakim stopniu, w jakich okolicznościach może pozostać wolny nadając jednym miano „lepszyc”, innych natomiast czyniąc „gorszymi”. Obecnie można odnieść wrażenie, że wolność stała się powszechnie cenionym ideałem, niepodważalną i bezdyskusyjną wartością, lecz jednocześnie jedynie nieliczni spośród społeczeństw są świadomi faktycznej wagi bycia wolnym. Coraz częściej powodowani swoistym imperatywem wewnętrznym poszukujemy realnej możliwości zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, zarazem nierzadko rezygnując z wolności. Wolność ma to do siebie, że implikuje konieczność aktywnego uczestnictwa

w życiu społecznym, a tym samym podejmowania decyzji. Z kolei wybór, jaki dokonamy, decyzja przez nas podjęta będą naznaczone konsekwencjami, które mogą być tak pozytywne jak i negatywne. Ewentualność wystąpienia negatywnych następstw paradoksalnie uniemożliwia bezpieczne trwanie w spokoju.

Nie można udowodnić tego, że człowiek jest wolny. Można przyjąć takie założenie albo przeciwne, głoszące, że jesteśmy zdeterminowani, zależni od cech dziedzicznych i środowiska<sup>1</sup>. Rzeczywista wolność jednostki zawiera w sobie ograniczenie egocentryzmu i egoizmu. Wolność światopoglądowa prowadzi do podporządkowania własnego istnienia wybranej hierarchii wartości. Każdy z nas może obrać dowolną życiową drogę, może snuć plany dotyczące swojej przyszłości. Niestety nie każdy rozumie, czym jest prawdziwa wolność i myli ją ze swawolą. Należy podkreślić, że granica pomiędzy nimi jest bardzo subtelna, stąd często mają miejsce sytuacje, w efekcie których dochodzi do pogwałcenia społecznych umów.

W naturze ludzkiej fenomenalne wydaje się to, że wykazuje skłonność do sięgania po to, co jest niedozwolone, zupełnie jakby atrakcyjność czynu wzrastała wprost proporcjonalnie do stopnia jego sprzeczności z obowiązującymi normami i zasadami społecznymi. Spotkać można wielu „buntowników”, którzy w błędnym przekonaniu, co do znaczenia wolności łamią prawo lub dopuszczają się zachowań, które są nieakceptowane.

Mówiąc o wolności, każdorazowo należy mieć na uwadze wszelkie następstwa wynikające ze zbyt szerokiego jej pojmowania, jak i konsekwencje jej ograniczeń w sposób niezgodny z przyjętymi społecznymi normami. Należy przeprowadzić wyraźną granicę pomiędzy tymi dwiema płaszczyznami.

Wolność jest także prawem wyboru. Prócz wolności cielesnej dano nam wolność wewnętrzną. Wolność jest jedną z nadrzędnych wartości w życiu każdego człowieka.

Bycie człowiekiem to zarazem bycie odpowiedzialnym. Podejmując jakąś społeczną lub jednostkową aktywność, człowiek kieruje się celem oraz intencją, wolą a nie instynktem. Podejmuje decyzję, którą umiejscowić można na poziomie racjonalnego i odpowiedzialnego działania. Oczywiście działanie może być zarówno spontaniczne, impulsywne, jak i refleksyjne, dostosowane do warunków zewnętrznych, w jakich znajduje się jednostka. Człowiek posiada sumienie, w świetle którego wybrany sąd praktyczny o dobru będzie albo zgodny, albo niezgodny z sumieniem. W owej zgodności lub niezgodności decyzji z sumieniem leży sens moralności. Decyzja powinna być tożsama z poczuciem sumienia tzn. moralnie dobre zachowanie to takie, które nie tylko jest zgodne ze społecznym etosem, ale też z własną hierarchią wartości i osobistym rozumieniem dobra.

Zgodnie z twierdzeniami psychologów ewolucyjnych to właśnie moralność pomaga człowiekowi przetrwać w świecie, a wewnętrzne przekonanie o tym, co dobre, a co złe pomaga ze sobą współpracować i wspólnie walczyć o przetrwanie. Człowiek, który zakwestionuje prawa i normy obowiązujące w grupie społecznej, będzie skazany na wykluczenie z niej, a to z kolei doprowadzi do ugruntowania się w nim poczucia wyobcowania, osamotnienia, niezrozumienia. Kryzys egzystencjalny jest zjawiskiem złożonym, lecz coraz częstszym w zabieganym, pełnym chaosu świecie, w którym ludzie są anonimowi, często niewidzialni dla innych, traktowani przedmiotowo, a ich podstawowe wolności są podważane.

<sup>1</sup> M. Szyszkowska, *Etyka*, Białystok 2010, s. 19.

## 2. Specyfika kryzysu religijnego

Kryzys religijny, podobnie jak kryzys o innym podłożu, jest przykrym stanem emocjonalnym polegającym na poczuciu wewnętrznego napięcia związanego z: „dezintegracją dotychczasowego życia religijnego oraz możliwości zasadniczej zmiany w sferze osobistej religijności”<sup>2</sup>. Stan kryzysu może zaistnieć na podłożu problemów osobistych, rodzinnych, małżeńskich, egzystencjalnych, rozpadu systemu wartości, utraty sensu życia, włączając napięcia polityczne, wojny, katastrofy. W sytuacji kryzysu doświadcza się zindywidualizowanych przeżyć z nią związanych. Zarówno te przeżycia, jak i zachowania cechuje określona dynamika, która przebiega zgodnie z następującymi fazami:

a) działanie bodźca wywołującego kryzys uruchamia dotychczas wypracowane mechanizmy przystosowania,

b) wzrasta napięcie, objawy dezintegracji psychicznej, zanika sprawność w działaniu społecznym,

c) eskaluje napięcie i zostają uruchomione rezerwowe mechanizmy obronne,

d) następuje stan wyczerpania fizycznego i psychicznego, konieczne jest pozytywne lub negatywne rozwiązanie konfliktu „starego” z „nowym”<sup>3</sup>.

Głównymi symptomami kryzysu są: niepokój, niepewność, poczucie frustracji, napięcia, apatia, bezradność i poczucie zagrożenia. Kryzys religijny, podobnie jak inne kryzysy, może dotknąć człowieka bez względu na wymiar jego egzystencji, tzn. na płaszczyźnie biologicznej to osłabienie kondycji fizycznej, spadek popędu życiowego, wyraźna niechęć do życia, mogąca skutkować samobójstwem.

Na płaszczyźnie psychicznej pojawia się uczucie przemęczenia, rozdrażnienia, braku sensu, wewnętrznej niechęci do czegośkolwiek. W wymiarze duchowym to zaburzenia hierarchii wartości, wewnętrzna izolacja, separowanie się od ludzi i Boga, przy czym Bóg nie jest już punktem odniesienia. Kryzysy mogą być ważnym czynnikiem rozwoju. Poczucie utraty wewnętrznej spójności skutkuje tym, że człowiek chce wytworzyć nowe, dojrzalsze mechanizmy funkcjonowania. Każdy kryzys osiąga stan apogeum zwany „przesileniem”, który ma miejsce wtedy, gdy człowiek na drodze decyzji na powrót osiąga stan równowagi lub przeciwnie – mierzy się z porażką i wewnętrznym rozbiciem. W przypadku kryzysu religijnego symptomem dezintegracji jest głęboki krytycyzm wymierzony w treści religijne, które dotąd były akceptowane. W życiu duchowo-religijnym zachodzą istotne zmiany, które mogą być dwukierunkowe<sup>4</sup>:

a) po doświadczeniu kryzysu religijnego i przepracowaniu go, jednostka na powrót zwraca się ku Bogu, a wszelkie myśli, uczucia i poglądy, dotychczas bez znaczenia w wyniku przemiany nabierają ważności i zajmują znaczącą pozycję;

b) w wyniku kryzysu następuje oddalenie lub całkowite odejście od Boga i religii, w efekcie czego może dojść do ateizmu lub apostazji.

Kryzys religijny to nagły krytyczny zwrot wymierzony w treści, wartości i formy religijnej aktywności, które dotąd były akceptowane i praktykowane. Jednocześnie uwypuklają się tendencje do wzrostu częstotliwości i intensyfikacji przebiegu zmian w tym obszarze życia. Współcześnie dużo się mówi o kryzysie wiary, zwłaszcza wśród

<sup>2</sup> R. Jaworski, *Kryzys religijny jako szansa rozwoju*, „Miesięcznik Pasternski Płocki” 1996, nr 4, s. 222-232.

<sup>3</sup> A. Jacyniak, Z. Płużek, *Świat ludzkich kryzysów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996, s. 41.

<sup>4</sup> Tamże, s. 43.

młodych. Kryzys ten przejawia się wzbierającym poczuciem oddalania się od Boga, tęsknotą za lepszym życiem, różnymi wątpliwościami i pytaniami dotyczącymi religii. Wówczas, w obliczu tych wątpliwości, dotknięty nimi człowiek może poszukiwać alternatywy. Natomiast w sytuacji, gdy dominuje skłonność do powrotu i utrzymania stanu sprzed kryzysu, wówczas pojawia się depresja, poczucie winy, grzechu, niepokoju, tematyka religijna jest pomijana. W przypadku, gdy do czynienia ma się ze zjawiskiem ambiwalencji, oznacza to, że zarówno silne jest pragnienie utrzymania dawnego porządku, jak i osiągnięcie nowego. Rodzi to uczucie niepokoju, bezradności, lęku, niepewności, tęsknoty, pustki, której niczym nie można wypełnić. Kryzysy, w tym religijne są zróżnicowane pod względem formy, treści, głębi przeżyć i intensywności<sup>5</sup>. Z reguły są związane z obrazem Boga, który jeśli jest błędnie postrzegany wówczas dochodzi do zanegowania religii, odrzucenia, niewiary, sceptycyzmu wynikającego z mylnych wyobrażeń o Bogu i pojęć związanych z religijnością. Postępowanie może być sprzeczne z zadeklarowanym systemem wartości rozumianym jako sumienie.

Na płaszczyźnie psychologicznej kryzys religijny jest warunkowany również indywidualnymi predyspozycjami jednostki. Powstanie kryzysu jest determinowane szeregiem czynników, które można podzielić na:

- a) wewnątrzosobowościowe,
- b) wydarzenia zewnętrzne, których rezonans przenosi się na sferę religijną,
- c) pozapsychologiczne<sup>6</sup>.

Religijność, obok uspołecznienia, można uznać za coś, co konstytuuje jednostkę ludzką. Zatem osoba będąca religijną jest zarazem jakoś ustosunkowana do kwestii o charakterze transcendentnym. Jeśli religijność jest silnie zakorzeniona w osobowości jednostki, wówczas ma duży wpływ na sferę pozareligijne życia i odwrotnie. O okresie religijności młodzieńczej można mówić w odniesieniu do przedziału wiekowego od 12 do 17 lat. Jest to okres kształtowania się religijności autonomicznej. Ten etap odgrywa decydującą rolę w kontekście ukształtowania przyszłej religijności człowieka<sup>7</sup>. Jest to czas intensywnego rozwoju tzw. młodzieńczych ideałów, które nierzadko są niezrozumiałe dla otoczenia nastolatka. To także czas, gdy kształtuje się jego światopogląd, formują się poglądy moralne oraz postawy religijne. W przypadku, gdy młody człowiek zdoła nawiązać kontakt z Bogiem, to wówczas wszelkie praktyki o charakterze religijnym będzie podejmował z własnej inicjatywy, nie zaś w wyniku nakładania na niego nakazów. Będzie kierował się osobistymi przekonaniem i wewnętrznie usankcjonowaną potrzebą, nie zaś lękiem przed karą, czy konfliktem na tym tle. Bunt i kryzys są stałymi elementami wpisanymi w tę sferę, ponieważ młodzi ludzie z jednej strony poszukują siebie, zaś z drugiej mają silną potrzebę zachowania i zaakcentowania swojej autonomii. Bunt może przyjąć różne formy, poczynawszy od zmiany przynależności do określonej grupy wyznaniowej, poprzez stanie się racjonalistą, aż do eliminacji religii ze swojego życia.

<sup>5</sup> F. Głód, *Psychologiczna analiza kryzysów religijnych u ludzi dorosłych*, [w:] K. Majdański (red.), *Rozwój człowieka w rodzinie*, Wyd. ATK, Warszawa 1982, s. 53.

<sup>6</sup> M. Nowosielski, *Pojęcie i przyczyny powstawania kryzysu religijnego*, „*Studia Psychologica*” UKSW, 12(2) 2012, s. 95-105.

<sup>7</sup> B. Lutowa, *Młodzież wobec kryzysu*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, 1/2009, s. 129-148.

### 3. Funkcje kryzysu egzystencjalnego i religijnego w rozwoju osobowości

E. Erikson uznał, że rozwój ludzki jest naznaczony: „ciągami konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych, które witalna osobowość przezwycięża, wyłaniając się za każdym razem z kryzysu ze zwiększonym poczuciem wewnętrznej jedności, ze wzrostem władzy sądzenia i wzrostem zdolności «czynienia dobra», zgodnie z jej własnymi standardami i standardami, tych, którzy są dla niej znaczący”<sup>8</sup>. Polski psychiatra egzystencjalny K. Dąbrowski był zdania, że kryzys i konflikt towarzyszą każdemu przyspieszonemu rozwojowi osobowości<sup>9</sup>. Dla obu kryzys jest momentem rozstrzygającym, zwrotnym i koniecznym, który kieruje rozwój w określoną stronę, przy czym Erikson skonstruował uzależniony okresem życia model fazowy cyklu życia, zaś Dąbrowski zwrócił uwagę, na to, że rozwój jest kompensacyjny albo spontaniczny i w mniejszym stopniu zależny od cyklu życia, czy od warunków zewnętrznych rozwoju, lecz od bogatych lub ubogich wewnętrznych potencjałów rozwojowych<sup>10</sup>.

Podczas trwania swego życia człowiek jest niejako zmuszony do tego, by stawiać czoła różnym sytuacjom i okolicznościom, spośród których wiele okazuje się przełomowymi dla niego pod tym względem, że decydują o jego dalszym losie. Kryzys można określić mianem pewnego przesilenia emocjonalnego, psychicznego. Kryzys jest różnie definiowany i przez każdego może być różnie interpretowany, poprzez pryzmat jego osobistych doznań i doświadczeń. Dla każdego człowieka

kryzys może być czymś innym, mniej lub bardziej znaczącym przeżyciem. E. Erikson za mechanizmy odpowiadające za powstanie kryzysu uznaje konflikty, które są efektem różnego rodzaju napięć pomiędzy jednostkami, czy wymaganiami stawianymi przez otoczenie<sup>11</sup>. Jeśli jednostka ma pójść dalej, czyli uniknąć życiowej stagnacji konieczne jest by w pierwszej kolejności poradzić sobie z kryzysem. Tylko wtedy możliwy będzie jej osobisty rozwój. Z. Płużek definiuje kryzys następująco: „kryzys oznacza reakcję człowieka zdrowego na trudną sytuację, w której nie można wykorzystać swoich umiejętności rozwiązywania problemów, gdyż stały się już niewystarczające. Nie ma gotowych sposobów radzenia sobie i stąd następuje faza poszukiwania rozwiązania”<sup>12</sup>. Z definicji tej wynika, że kryzys ma charakter fazowy, przebiega etapami. Jako szczególnie trudne doświadczenie destabilizuje sytuację życiową, nierzadko zmusza do zrewidowania dotychczasowych poglądów i przewartościowania swoich działań oraz zmiany sposobu myślenia.

Kryzysy noszące znamiona traumy niedające się przewidzieć, mogą uderzyć w człowieka ze spotęgowaną siłą. W przypadku osób, których psychika jest stosunkowo krucha może dojść do poważnych reakcji psychologicznych np. załamania na tle nerwowym, czy depresji. Z drugiej strony warto wziąć pod uwagę, że kryzys może okazać się stymulatorem do rozwoju osobowości. Zdaniem Eriksona pozytywne rozstrzygnięcie, czyli pokonanie kryzysu daje nową jakość w auto-podejściu, w postrzeganiu siebie i otaczającego świata<sup>13</sup>. Dzięki zwalczeniu kryzysu możliwe jest

<sup>8</sup> E.H. Erikson, *The Life Cycle: Epigenesis of Identity*, [w:] H. Fitzgerald (red.), *Developmental Psychology*, New York 1970, s. 46.

<sup>9</sup> K. Dąbrowski, *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Lublin 1984, s. 3.

<sup>10</sup> Tamże, s. 5.

<sup>11</sup> E.H. Erikson, op. cit., s. 51.

<sup>12</sup> Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 1991, s. 87.

<sup>13</sup> Tamże, s. 53.

osiągnięcie wyższego stopnia rozwoju osobowości. Żaden kryzys nie jest nagły, lecz poprzedzony określonymi symptomami, przy czym nie każdy potrafi te sygnały rozpoznać. Kryzys przebiega w kilku etapach<sup>14</sup>:

a) szok (wystąpienie niezgodności) – niezbędna jest pomoc w postaci podtrzymania, które pozwala przetrzymać fazę reakcji. Występuje tutaj niezgodność dotychczasowych celów życiowych i aktualnych ludzkich możliwości. Jednostka dostrzega, że może więcej, lecz cele, jakie dotychczas sobie wyznaczała są niewystarczające. Występuje konflikt pomiędzy aktualnym obrazem samego siebie a nowymi informacjami, które płyną z obserwacji własnych zachowań. Mogą pojawić się tutaj negatywne emocje będące reakcją na pojawiające się trudności;

b) przepracowywanie (reakcja na niezgodność) – jest to spojrzenie w przyszłość, przy czym mogą wystąpić tutaj pewne reakcje obronne w postaci wycofania się, zwiększenia dystansu, oderwania od przykrych przeżyć, dystansowania od zbyt trudnych problemów, co z kolei jest wyrazem braku chęci poszukiwania i wdrażania w życie ich rozwiązania. Za najbardziej pozytywną reakcję na konflikt uznaje się kierowanie działań na konstruktywne rozwiązanie powstałych problemów;

c) nowe zorientowanie (przeorganizowanie osobowości) – możliwe jest wkroczenie na wyższy stopień rozwoju osobowości. Na skutek działań, jakie podejmuje jednostka, dochodzi do zmiany w jej hierarchii wartości. Jednostka ta zauważa nowe motywy działania, jednak w skrajnym przypadku może dojść do zmiany nastawienia względem wcześniej uznanych idei.

Na kryzys można zareagować w różny sposób. Reakcje mogą być zarówno dobre, jak i złe. W przypadku

tych pierwszych jednostka dotknięta kryzysem wykorzystuje swoje wcześniejsze doświadczenie, stara się podchodzić do problemu w sposób racjonalny, nie kieruje się wyłącznie odczuwanymi w danym momencie emocjami. W przypadku złych reakcji jednostka nie wykorzystuje doświadczenia, działa impulsywnie lub pochopnie, nierozważnie. Kryzysy są wywołane przez wiele życiowych sytuacji i to niekoniecznie takich, które w ogóle mogłyby za takowe uchodzić. Przyczyną kryzysu może być zarówno utrata pracy, śmierć ukochanej osoby, jak też nieoczekiwane rodzicielstwo, zmiana pracy, konflikt w rodzinie. Samo pojęcie kryzysu implikuje negatywne skojarzenia. W subiektywnym odczuciu kryzys może być zbiorem negatywnych emocji, problemów lub trudności. Współcześnie jednym z najczęstszych źródeł kryzysu jest praca zawodowa. Z jednej strony lęk przed jej utratą i tym samym wizja braku dochodu, a tym samym utrzymania siebie i rodziny, z drugiej działanie pod ciągłą presją. Dla młodych ludzi zarzewiem kryzysu może być już sama konieczność dokonania wyboru ścieżki życiowej i zawodu. W. Szlagura dzieli kryzysy na cztery podstawowe rodzaje:

1) kryzysy rozwojowe – są to wydarzenia, które zachodzą podczas rozwoju i powodują życiowy zwrot lub gwałtowną zmianę. Może to być ukończenie studiów, urodzenie dziecka, przejście na emeryturę, zmiana kierunku kariery zawodowej. Według psychologów jest to naturalne zjawisko adaptacyjne;

2) kryzysy sytuacyjne – występują w tych sytuacjach, które są nieoczekiwane i rzadkie, poza kontrolą lub nieprzewidywalne. Tego typu kryzys może wystąpić po gwałcie, po wypadku komunikacyjnym, porwaniu,

<sup>14</sup> R.J. Gerrig, P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 331.

informacji o ciężkiej chorobie, śmierci bliskiej osoby lub utracie pracy. Jest to kryzys związany ze wstrząsem, nagłością, przypadkowością zdarzenia, może mieć wymiar katastroficzny;

3) kryzysy egzystencjalne – są następstwem wewnętrznego konfliktu lub lęku związanego z wolnością, celowością życia, czy niezależnością. Tego typu kryzysy najczęściej dotyczą osoby w wieku nastoletnim oraz po 40. roku życia;

4) kryzysy środowiskowe – mają miejsce w sytuacji, gdy dochodzi do naturalnej lub spowodowanej przez człowieka katastrofy. Może to być epidemia, huragan, powódź, wojna, krach gospodarczy lub ekonomiczny<sup>15</sup>.

Adaptowanie się do trudności, które wynikają z faktu zaistnienia sytuacji nieoczekiwanej wiąże się z koniecznością dużych zmian osobowościowych oraz z wykształceniem nowych mechanizmów wspierających adaptację do trudności. Zatem jest to pewien rozwój. Biorąc pod uwagę, że kryzys sam w sobie jest zjawiskiem, które traktuje się jako moment zwrotny, charakteryzujący się: „brakiem zrównoważenia możliwości i wymagań, uwrażliwieniem oraz wzrostem potencjału do zmian i przystosowania – można przyjąć, że kryzys jest pewnym momentem rozstrzygającym, który wymusza na jednostce zmiany dotychczasowych reguł działania”<sup>16</sup>. Nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, że kryzys jest lub nie jest czymś dobrym lub złym dla jednostki, a podjęcie decyzji czy działań w sytuacji osłabienia psychicznego jest postrzegane jako tym większe ryzyko.

G. Allport definiuje kryzys jako: „sytuację emocjonalnego i umysłowego stresu, wymagającą zmian perspektyw w ciągu krótkiego czasu. Te zmiany perspektyw wywołują często zmiany struktury osobowości. Zmiany te mogą być progresywne albo mogą być regresywne”<sup>17</sup>. Z kolei Erikson jest zdania, że rozwój ludzki może trwać tak naprawdę przez całe życie, a zadaniem jednostki jest podejmować nowe wyzwania, realizować nowe zadania, zdobywać doświadczenia<sup>18</sup>. Wszystko to pozwoli mu w sytuacji kryzysowej uporać się z nią w możliwie najlepszy dla niego sposób. Ten samorozwój może być wyczerpujący, ponieważ jest to pozostawanie w stanie permanentnej aktywności. Jednak z perspektywy tego, jakie może dzięki temu osiągnąć korzyści jest to najlepsze możliwe rozwiązanie.

#### 4. Metanoja jako idea życia na tle doświadczeń życiowych

Metanoja jest radykalną odnową życia. To nawrócenie polegające na przemianie duchowej i w efekcie na przyjęciu jakiegoś systemu wartości, poglądów i zasad. Pierwotnie etymologia słowa nie miała konotacji religijnych. Było używane jako określenie czynności zawracania. Ze względu na to zapożyczenie w Nowym Testamencie pojęcie „metanoja” występuje często w parze z dodatkowymi określeniami. Na przykład w *Słowniku teologii biblijnej* czytamy: „oni sami opowiadają o nas, jakiego to przyjęcia doznaliśmy od was i jak nawróciliście się od bożków do Boga”<sup>19</sup>. Terminy

<sup>15</sup> W. Szlagura, *Rzeczywistość kryzysu – pojęcie, definicje, teorie, dynamika*, <http://www.interwencja-kryzysowa.pl/> (dostęp z dn. 23.04.2020).

<sup>16</sup> Tamże.

<sup>17</sup> G. Allport, *Osobowość i religia*, PAX, Warszawa 1988, s. 64.

<sup>18</sup> E.H. Erikson, op. cit., s. 64.

<sup>19</sup> X. Léon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, K. Romaniuk (tłum. i oprac.). Wyd. 4. Poznań: Pallottinum, 1994, s. 39.

bliskoznaczne dla nawrócenia to wspomniana już metanoja, (gr. „μετάνοια”, *metanoia*), przemiana (*meta*) umysłu (*nous*), łac. odpowiednik *conversio* – odmiana umysłu, duchowa lub intelektualna przemiana<sup>20</sup>. Z punktu widzenia etymologii zmiana ta miała charakter neutralny, natomiast z perspektywy chrześcijańskiej teologii jest to pojęcie jednoznacznie pozytywne, które oznacza odnowę duchową, zmianę sposobu myślenia i postępowania.

W Septuagincie czasownik „μετανοέω” zastępuje hebrajskie słowo „נחם” (*nacham*), które oznacza pocieszenie, odczuwanie żalu i skruchy, trapienie się, wzdychanie, pokutowanie. Biblia łacińska tradycyjnie przekłada ten termin jako *poenitentia*, czyli „pokuta”. W Nowym Testamencie jest to określenie dla radykalnej zmiany sposobu działania, w zgodzie z wezwaniem Jana Chrzciciela: „Nawróćcie się, bo bliskie jest królestwo niebieskie (Mt 3,2). Wezwanie to zakłada Boży dar nawrócenia, zgodnie z nauczaniem proroków, a jako skutek tego daru – skruchę i zmianę życiowych postaw”<sup>21</sup>.

W potocznym rozumieniu nawrócenie jest powrotem do katolicyzmu z innego wyznania chrześcijańskiego. Nawrócenie można też potraktować jako przejście z jednego wyznania na inne. M.T.L. Penido dokonał podziału nawrócenia na dwie grupy<sup>22</sup>:

a) egzogenne – zasadnicza rola czynników zewnętrznych. Mogą wywoływać zmiany o charakterze jednostkowym lub zbiorowym;

b) endogenne – z reguły stopniowe lub nagłe nawrócenia jednostkowe. Dużą rolę odgrywają czynniki wewnętrzne, które prowadzą do osobistej decyzji.

Z punktu widzenia struktury teologicznej w procesie nawrócenia występują dwie zasadnicze fazy<sup>23</sup>:

a) faza kryzysu lub przygotowania – zazwyczaj jest negatywna, to tzw. nawrócenie „od” grzechu. O nawróceniu tym można mówić wtedy, gdy następuje stopniowe dojrzewanie decyzji do zmiany swojego życia. Zatem można powiedzieć, że jest to dyspozycja rozumu i woli do tego, by uznać samego siebie za istotę grzeszną i podjąć z tym grzechem walkę. Nie jest to proces nagły, chyba, że nastąpił w wyniku cudu;

b) faza ujawnienia – właściwe nawrócenie. Jest pozytywna tzn., że jest nawróceniem „do”. To głęboka przemiana i przebudzenie świadomości dające początek nowemu etapowi wzrastania. Faza ta wyraża się w dokładnym i ustawicznym wypełnianiu życiowych zadań, zgodnie z wolą Boga.

Katolicka teologia duchowości wyróżnia trzy stopnie nawrócenia odpowiadające trzem drogom życia duchowego<sup>24</sup>:

a) na drodze oczyszczenia początkujących występuje nawrócenie o charakterze moralnym. Jest to tzw. pierwsze nawrócenie polegające na odwróceniu się od grzechu;

b) na drodze oświecenia postępujących nawrócenie ma charakter duchowy. Jest to tzw. drugie nawrócenie, które przejawia się w postawie przyłgnięcia do Jezusa. Zgodnie z założeniem następuje zdecydowany zwrot ku Bogu. Akt wiary i skruchy ma tutaj zasadnicze znaczenie;

c) na drodze zjednoczenia doskonałych dochodzi do uwidocznienia się mistycznego charakteru nawrócenia. Ten typ nawrócenia polega na radykalnym

<sup>20</sup> Tamże, s. 42.

<sup>21</sup> Tamże, s. 66.

<sup>22</sup> M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 111.

<sup>23</sup> Tamże, s. 113.

<sup>24</sup> Tamże.

wyborze Chrystusa i całkowitym upodobnieniu się do Niego. Obejmuje gotowość złożenia ofiary z własnego życia.

Człowiek pod wpływem nękających go życiowych rozterek i wątpliwości, doświadczając różnego rodzaju kryzysów może w wyniku przewartościowania dotychczasowej hierarchii dokonać w swoim życiu swoistego zwrotu. Jednym z kierunków, w jakim może się zwrócić jest Bóg. Religia i wiara są dla jednych wartością, inni nie upatrują w nich niczego znaczącego dla siebie. Są też tacy, którzy w wyniku przeżyć doznają zarazem ogromnej i radykalnej zmiany, w wyniku której odczuwają potrzebę zwrócenia się ku czemuś. Tym czymś może być właśnie religia i Bóg. Poszukiwanie sensu życia i własnego istnienia jest wpisane w ludzką naturę.

Nawrócenie jest pewnego rodzaju fenomenem, bowiem w człowieku zachodzą zmiany, które mogą tak silnie na niego oddziaływać, że w odczuciu innych, którzy go dotąd znali, staje się kimś „innym”. Inność ta może być następstwem przyjęcia nowego systemu wartości, wyeliminowania pewnych zachowań i cech, które do tej pory były

nieodłącznym elementem jego osobowości. Spogląda on bowiem na siebie z innej perspektywy, w innym ujęciu i tym samym, poddając się działaniu nowych emocji, może dostrzec w sobie cechy, które wcześniej pozostawały w ukryciu, były marginalizowane lub w ogóle nie występowały.

## Zakończenie

Znacząca i konstruktywna rola kryzysu w ludzkim życiu jest tak naprawdę niezaprzeczalna. Trudność może natomiast generować fakt, iż kryzys nie daje się sklasyfikować w żaden jednoznaczny sposób, tzn. ani jako zjawisko negatywne, ani też zdecydowanie pozytywne. Tutaj pozostaje raczej wypośrodkować i umieścić kryzys gdzieś pomiędzy tymi biegunami. Kryzys można potraktować zarówno jako zagrożenie, jak i szansę – w tym przypadku na samorozwój poprzez wypracowywanie wspomnianych już wyżej nowych mechanizmów obronnych. To jak kryzys będzie przebiegał zależy również od osoby, która go doświadcza i od czynników zewnętrznych oddziałujących na jego pozytywne lub negatywne rozwiązanie.

## Bibliografia

- Allport G., *Osobowość i religia*, PAX, Warszawa 1988.
- Chmielewski M. (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002.
- Dąbrowski K., *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Lublin 1984.
- Erikson E.H., *The Life Cycle: Epigenesis of Identity* [w:] H. Fitzgerald (red.), *Developmental Psychology*, New York 1970.
- Gerrig R.J., Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Głód F., *Psychologiczna analiza kryzysów religijnych u ludzi dorosłych*, [w:] K. Majdański (red.), *Rozwój człowieka w rodzinie*, Wyd. ATK, Warszawa 1982.
- Jacyniak A., Plużek Z., *Świat ludzkich kryzysów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996.
- Jaworski R., *Kryzys religijny jako szansa rozwoju*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” nr 4 1996.
- Léon-Dufour X. (red.), K. Romaniuk (tłum. i oprac.), *Słownik teologii biblijnej*, Wyd. 4. Poznań: Pallottinum, 1994.
- Lutowska B., *Młodzież wobec kryzysu*, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, 1/2009.
- Nowosielski M., *Pojęcie i przyczyny powstawania kryzysu religijnego*, „Studia Psychologica” UKSW, 12(2) 2012.
- Plużek Z., *Psychologia pastoralna*, Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 1991.
- Szlagura W., *Rzeczywistość kryzysu - pojęcie, definicje, teorie, dynamika*, <http://www.interwencjakryzysowa.pl/> (dostęp z dn. 23.04.2020).
- Szyszkowska M., *Etyka*, Białystok 2010.

## ***Duchowość i egzystencjonalność w kształtowaniu młodzieży – aspekt psychologiczny***

### **Streszczenie**

Współcześni młodzi ludzie borykają się z kryzysem tożsamości, nierzadko są zdeorientowani ze względu na otaczającą ich rzeczywistość i nie potrafią się w niej odnaleźć. Niniejszy artykuł porusza problem kryzysu współczesnej młodzieży, szczególny akcent położono na kryzys religijny. Kryzys religijny, podobnie jak inne kryzysy, może dotknąć człowieka bez względu na wymiar jego egzystencji. Omówiono zatem funkcje kryzysu egzystencjalnego i religijnego w rozwoju osobowości. Rzeczywistość kryzysu młodych ludzi w okresie adolescencji przedstawiono w świetle psychologii. Wskazano również, że meta-noja – nawrócenie jest sposobem na zażegnanie, przezwyciężenie kryzysu.

**Słowa klucze:** Kryzys tożsamości, kryzys religijny, młodzież, egzystencja, osobowość.

*Ks. mgr Marcin Malarecki – katecheta w Zespole Szkół w Koniecpolu, wykładowca Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.*

*ks. Stanisław Kowalczyk*

## ***Wychowanie ku wewnętrznej wolności***

### ***The education for inner freedom***

#### **Summary**

Freedom is a gift of God and at the same time a human vocation. Only a man is a rational and free being, but also only a man can distort or destroy the received gift of freedom. Freedom is a fundamental right of every human being, but it should be a responsible freedom. The personalistic understanding of freedom emphasizes its social and community dimension. Human existence is always co-existence and constant communication with other people. Liberalism presents freedom as an inalienable human right in social life. The right to freedom emphasizes Christian personalism and indicates the limitations of human freedom related to the functioning of the law of nature and the requirements of social life.

**Key words:** the concept of freedom, liberal freedom, personalistic freedom, education.

Wolność jest tym, co człowieka czyni osobą. Ona znajduje się w samym centrum ludzkiego bytu. Jest jakby jego „sercem”, azylem, misterium, źródłem wartości i sensem istnienia. Idea wolności jest dyskutowana w filozofii, potwierdzana w teologii, opisywana w literaturze pięknej, analizowana w psychologii

i socjologii. Jest to przede wszystkim egzystencjalny problem każdego człowieka, ponieważ przed każdym staje pytanie: jak „zabudować” swą wolność, jak ją wykorzystać? Wolność jest tworzywem osoby ludzkiej, jej szansą i czynnikiem rozwoju, ale może być także zagrożeniem i drogą do moralnej